

kategorii. Kosikov príspevok získal sympatie práve touto svojou orientáciou. Podobným smerom som sa snažil zamerať i ja svoj príspevok *Panoráma súčasnej filozofie* (bol zaradený do rámca druhej témy).

Druhá téma, *Kritika našej doby*, bola predmetom plenárneho rokovania posledné dva dni kongresu. Z úvodných referátov si najväčšiu pozornosť zaslúžil príspevok amerického filozofa H. W. Schneidera *Globálna orientácia* a príspevok známeho indického náboženského filozofa P. T. Rajú *Životné ideály: Východ a Západ*. Obaja v podstate obhajovali dve protichodné koncepcie. Schneider sa jednoznačne kriticky postavil proti snahám o „jednotu sveta“, „všesvetové, všeludské bratstvo“, „rodinu sveta“ a pod. „Ludstvo“, hovorí, „nie je rodinou a vyžaduje viac ako univerzálného a prvotného otca.“ Nemôže byť jedného princípu, na základe ktorého by mohla byť zjednotené ľudstvo; každá jednota je v podstate mystickou jednotou. Ľudstvo od svojho vzniku nespeje k jednote, ale sa stále viac hospodársky, kultúrne, politicky diferencuje. Diferenciácia je prirozeným javom vzostupu ľudstva. Problém, pred ktorým dnes — podľa Schneidera — stojíme, nie je problém jednoty ľudstva, ale hľadanie modusu vivendi pre ľudstvo široko diferencované vo svojej kultúre a ekonomike, platformy, ktorá by vyjadrovala rešpekt pre každú zvláštnosť a rozdielnosť a ktorá by zaručovala spolužitie. Schneider vidí vo svojej koncepcii jediné východisko, ako odvrátiť svetovú katastrofu ľudstva.

P. T. Rajú naproti tomu hľadá svetovú jednotu. Skúma spoločné stránky svetových náboženských sústav a dokazuje, že je možné vytvoriť akési svetové náboženstvo. Svetové náboženstvo, podľa Rajú, jediné môže zjednotiť ľudstvo a zabezpečiť mierové spolužitie všetkých národov sveta.

Medzi zaujímavé príspevky v rámci druhej témy patrí nesporne aj príspevok prof. dr. L. Svobodu *Človek a kultúra*.

Domnievam sa, že kongres vcelku splnil svoje poslanie. Kongresové materiály, ktoré vyšli už v priebehu kongresu, zaiste poslúžia pre ďalšiu a širokú diskusiu na uvádzané témy. I keď základné svetonázorové rozpory medzi stúpencami západnej a socialistickej marxistickej orientácie boli výrazné a poznačovali celkový tón diskusie, dobrá vôľa pre výmenu názorov, seriózna argumentácia nakoniec vytvorili ovzdušie, v ktorom sa dalo lepšie pracovať ako inokedy na podobných podujatiach.

ZPRÁVA O SOCIOLOGICKÉM PRŮZKUMU V ZÁVODĚ ČKD SOKOLOVO

B. KOSINA

Období, kdy se diskutovalo o škodlivosti či prospěšnosti sociologických šetření, o tom, zda sociologické průzkumy „ano či ne“, je již našťastí za námi. Bylo typické pro ona léta, jež následovala po odhalení kultu osobnosti, kdy jak myšlenková sterilita tak i falešně chápaná „autocensura“, neúměrně vypěstovaná

zejména v posledních letech kultu osobnosti jakoby silou setrvačnosti stále ještě ochromovala rozlet tvůrčího marxistického myšlení a způsobovala, že jsme často až bojácně začínali diskutovat o otázkách celkem evidentních, o kterých se však v době kultu osobnosti nesmělo mluvit.

Ovšem tím, že uznáme oprávněnost, důležitost a význam sociologických šetření, jejich problematika nekončí, ale teprve začíná. Jde totiž o to, aby se skutečně prováděly a nejenom, aby se obecně mluvilo o jejich prospěšnosti. Vždyť jedině v průběhu jejich praktického organizování můžeme posoudit jejich skutečnou užitečnost.

Ústav pro výuku a vědeckou práci kateder marxismu-leninismu při Karlově universitě provedl v roce 1962 kolektivní monografický průzkum v závodě ČKD Sokolovo na téma „Účast pracujících na řízení strojírenského závodu“. Celou práci po metodologické stránce řídil Dragoslav Slejška, který byl rovněž hlavním zpracovatelem obsáhlé materiálové studie, vypracované na základě tohoto průzkumu. Studie vyšla cyklostylem ve čtyřech svazcích o celkovém rozsahu 647 stran.

V prvním svazku se vytyčuje problematika základních společenských vztahů, jež jsou spjaty s účastí pracujících na hospodářském řízení všeobecně a ve zkoumaném závodě zvlášť (výkonná a řídicí činnost, dialektika socialistického vlastnictví a řízení, ekonomická a politická stránka účasti na řízení), stanoví se hlavní složky účasti pracujících na řízení (podle obsahu tj. účast pracujících na technickém rozvoji, na zlepšování organizace práce a výroby, na plánování, na řešení otázek pracovních sil, na normování a mzdové politice, dále podle složitosti organizační složky, již se řízení týká, podle růstu intenzity zásahu do řídicího procesu), jakož i hlavní metody (kolektivní smlouva, cechové úmluvy, komplexní rozbor), věnuje se pozornost organizačnímu mechanismu (strana, odbory, orgány hospodářského aparátu, výrobní porady, závodní aktivity) a rozebírají se hlavní metodologické zásady prováděného průzkumu.

V druhém svazku se již podrobně analyzuje vztah aparátu hospodářského řízení k iniciativě pracujících, dále vedoucí úloha strany při uplatnění účasti pracujících na hospodářském řízení, sleduje se účast pracujících na technickém rozvoji a na zlepšení organizace výroby.

V třetím svazku se sleduje účast pracujících na plánování, na řešení otázek pracovních sil jakož i účast pracujících na mzdové politice.

Ve čtvrtém svazku se zkoumá kolektivní ráz účasti pracujících na hospodářském řízení, analyzují se vývojové typy aktivity pracujících a předkládají se některé závěry, vyplývající pro společenskou dialektiku a vědecký komunismus (zákonitě zvyšování účasti pracujících na řízení národního hospodářství za socialismu, zvyšování její dosažnosti a prohlubování masovosti, jednota demokracie a centralismu, sjednocování výkonné a řídicí činnosti, spojování technické a ekonomické problematiky, ekonomická a politická stránka socialistické demokracie).

Zvláštní význam pro naši současnou etapu sociologických průzkumů a pro jejich další vývoj má poslední kapitola v prvním svazku o metodických zásadách prováděného průzkumu. Při průzkumu se uplatnily zejména dva základní metodologické požadavky: 1) vycházelo se ze zásady, že průzkum není zvlášť-

ním oborem, nýbrž že je jednou z opor teoretického bádání ve společenských vědách a tudíž, že další tvůrčí rozvíjení marxismu není myslitelné jinak než spojením výsledků průzkumů s obecnými teoretickými závěry; 2) průzkum jediného závodu, ČKD Sokolovo, se považoval za pouhou první etapu, neboť teprve srovnáním s výsledky průzkumu dalších podniků či závodů bude možno provést širší zobecnění.

Získaný materiál se třídil podle těchto hlavních kritérií: a) podle charakteru bodů jednání na výrobních a střediskových poradách, b) podle aktivity dělníků na těchto poradách, c) podle reálného dosahu práva kontroly hospodářského vedení stranickou organizací, d) podle aktivity odborové organizace, e) podle vlivu socialistického soutěžení, f) podle vlivu zlepšovatelského hnutí, g) podle vlivu hnutí brigád socialistické práce, h) podle intenzity účasti pracujících na mzdové politice, ch) podle úrovně kritiky a sebekritiky pracujících.

V každém sociologickém průzkumu narazíme na dialektiku vztahu mezi objektem a subjektem. To, jak úspěšně se podaří tento problém zvládnout ve značné míře rozhoduje o kvalitě samotného průzkumu. Z tohoto hlediska se zde odlišovaly dva základní cíle: 1) zjistit směr objektivního vývoje účasti pracujících na hospodářském řízení zkoumaného závodu a 2) zjistit vývoj subjektivního činitele, jehož prostřednictvím je prosazován objektivní vývoj zkoumaného společenského vztahu. Objektivní data byla ve větší míře získávána studiem písemných materiálů (komplexní rozbor činnosti závodu za rok 1961/ dokumenty a zápisy z činnosti stranických, odborových, svazáckých orgánů, materiály z práce ostatních společenských organizací, kolektivní smlouvy apod.), v menší míře pozorováním reálného průběhu příslušných akcí, osobní účastí průzkumníků na schůzích a jednáních. Průběh každé sledované schůze či porady byl zaznamenán. Zvlášť podrobné zápisy byly pořizovány o těch výrobních poradách a schůzích, které se zabývaly otázkami organizace práce a plánování.

Studium objektivních údajů bylo spojováno studiem přímých postojů pracujících vůči účasti na řízení, což bylo uskutečněno cestou individuálních besed s použitím referentského archu. Výběr účastníků besed byl proveden namátkově. Referentský arch měl ovšem pouze pomocný význam jako vodítko při diskusi a podklad pro besedy. Vůbec celá dotazníková akce byla považována pouze za doplňující metodu. Jako základní metoda zpracování výsledků průzkumu se použila kvalitativní analýza, která se doplnila kvantitativním statistickým rozbohem.

V únoru 1963 byla uspořádána k této studii veřejná diskuze. Další poznámky jsou krátkým zamyšlením nad některými podněty a problémy, které se v průběhu diskuse vyskytly.

Především je třeba se zamyslet nad malým zájmem o tuto diskusi. Ukazuje to na nedobrý stav v průzkumech. V tisku se sice sem tam objeví obecně nabádavý článek o prospěšnosti sociologických průzkumů, ale praxe zůstává stále stejná: malý počet sociologických pracovišť, jejich poměrná izolovanost, malý zájem na odpovědných místech o tyto problémy stejně jako nezájem o sociologickou tematiku na ostatních společensko-vědních pracovištích.

Paradoxní ovšem je, že se na druhé straně volá — a to zcela oprávněně —

po komplexních společenských výzkumech, které by se obíraly daným společenským problémem co nejširše, v celé jeho totalitě, ve všech jeho souvislostech a ve vzájemném působení ekonomických, ideologických, etických, estetických a dalších momentů a při tom se nevidí, že sociologické průzkumy mají ideální předpoklady k tomu, aby velmi kladně působily na urychlené vypracování metodiky takových komplexních výzkumů i na jejich realizaci. Sociologické šetření nelze ovšem ztotožňovat s komplexním průzkumem jež je pojem nadřazený. Ovšem na druhé straně každé sociologické šetření představuje podstatnou složku komplexních výzkumů. Každý sociologický průzkum především má sám osobě komplexní charakter. Tak zvané sociologické jevy a procesy není něco zvlášť odděleného, co by existovalo samostatně vedle jevů a procesů ekonomických, ideologických, morálních apod., nýbrž je to určitý výsek společenské totality, který v sobě nutně zahrnuje veškeré momenty lidské společnosti (počínaje ekonomickými a konče estetickými). Sociologické problémy vznikají jako důsledek všech těchto momentů, celé společenské totality a představují → obrazně řečeno — vrcholek jakési pyramidy, v jejímž základu jsou ony jednotlivé stránky společenského života.

Co se týče samotné studie, v diskusních příspěvcích se konstatovalo, že je to práce velmi dobrá a kvalitní. Jde o první pokus, který nemá v našich podmínkách předchůdců. Soudruzi za stávající situace využili a vyčerpali všechny možnosti. A my můžeme k tomu jenom dodat, že případné nedostatky, které se ve studii objevily, jsou způsobeny především objektivními potížemi: neutěšenou situací v sociologickém bádání, nedostatkem obdobných monografických prací — jak původních tak přeložených — na které by se mohlo navázat, stejně jako nedostatkem statisticko-sociologických rozborů, ze kterých by bylo třeba vycházet.

Je mnoho sociologů, kteří pochybují o významu monografických studií, o důležitosti podrobného hloubkového studia jednoho závodu. V našem případě se o nějakou velkou ekonomicko-sociologickou studii jednoho závodu nejedná. Přesto i ona nám poskytuje řadu podnětů k tomu, abychom posoudili, zdali mají výše zmínění sociologové pravdu a jak vlastně přistupovat k monografickým studiím.

Především se potvrzuje správnost postupu, který zvolili pracovníci tohoto průzkumu, že totiž při hloubkovém výzkumu je třeba vybrat nejtypičtější závod a prostudovat jej skrz naskrz. Při tom typičnost nelze chápat jako statistickou průměrnost, ale jako něco, co ukazuje cesty vpřed, jako něco, co i když v dnešní době se nevyskytuje ještě hromadně, přesto je předobrazem toho, co zítra bude obecné.

Ukazují se ovšem i meze monografických studií, resp. cesta, jak napříští dosáhnout toho, aby z obdobných prací byl maximální užitek. Na to se upozorňovalo i v diskusi, když se poukazovalo na dosti velký rozdíl mezi původní koncepcí, respektive mezi apriorní pracovní hypotézou a mezi faktickým materiálem, který se v průběhu průzkumu získal. Jakmile se totiž materiál zpracoval, tak problémem se nestal samotný průzkum, jeho metody a jeho induktivní zobecnění, ale smysl, význam a interpretace celého průzkumu. Nebylo totiž o co se opřít. Při tom nešlo ani tak o to, že neexistovaly průzkumy od jiných závodů, i když pochopitelně takové srovnání by na škodu nebylo. Především však nebylo statisticko-sociologické zpracování tohoto problému, neexistoval solidně zpraco-

vaný statisticko-spoločenský průměr, který by nám objektivně ukázal současnou situaci na tomto poli.

Sociologická monografie může významně přispět k poznání společenských zákonitostí zkoumaného problému a stane se optimálně užitečnou ve spojitosti s celostátními výsledky. Jedině konfrontací s celospolečenským průměrem můžeme jednoznačně interpretovat a hodnotit zkoumaný jev. Bez těchto celospolečenských průměrů, bez takových ukazatelů, kteří by nám objektivně, i když někdy méně příznivě, než je nám příjemné, ukázaly skutečnost, jaká opravdu je, jsme ponecháni živelnosti, náhodě, že se možná „strefíme“, jsme vydáni na milost a nemilost průzkumníkům, kteří sice mohou mít bohaté zkušenosti a šestý smysl pro vyhmátnutí jádra věci, ale kteří zrovna tak i při sebelepší snaze a v nejlepším úmyslu nám mohou interpretovat výsledky průzkumu krajně zkresleně a subjektivně.

Celospolečenská statisticko-sociologická analýza daného problému je prvním předpokladem seriózně prováděné sociologické monografie. Při tom to není práce nijak lehká. Netkví snad v tom, že bychom zběžně prolistovali Statistickou ročenkou, jestli tam náhodou nenajdeme nějakou tabulku, která by se hodila k našemu tématu. Statistických materiálů bývá často mnohem více než si myslíme a to nejenom na Ústřední komisi lidové kontroly a statistiky, ale na nejrůznějších institucích, školách, výzkumných ústavech apod. Znamená to ovšem někdy úmornou a mravenčí práci získat o tom přehled a za pomoci těch ukazatelů, kteří se přímo vztahují k danému tématu i těch ostatních, co s tématem souvisí volněji, vytvořit jejich jednotný systém, určit jejich vzájemné vztahy, vazbu, dále případně přetřídit a doplnit stávající statistické údaje apod. A konečně na základě takto sehnanych statistických údajů vypracovat statisticko-sociologický rozbor daného tématu. V průběhu těchto prací se nám současně vyjasní a upřesní samotná koncepce a pracovní hypotéza průzkumu, který chceme provádět.

Zejména je třeba zdůraznit neobyčejný význam společenských průměrů především pro stanovení samotné koncepce průzkumu. Společenský průměr není nějaký „mizerný průměr“, který se v diskusi plným právem napadal. Společenský průměr není především žádné zbožné přání, ale nejreálnější skutečnost, společenský průměr má vystihovat úroveň zkoumaného problému, jehož bylo v daném historickém vývoji dosaženo. Na tom, do jaké míry se nám podaří správně jej zkonstruovat, bude záležet, zda interpretace prováděného výzkumu, a hodnocení všech skutečností, souvislostí a vztahů bude správné a objektivní.

Toto všechno jsem si uvědomoval v průběhu diskuse, a to je podle mého názoru největší přínos této akce. Diskutovaná studie takový statisticko-sociologický rozbor postrádala, což je podle mého soudu hlavní příčina všech nedostatků. V diskuzi se dále poukazovalo na nutnost důkladnější teoretické analýzy, která by obecnou pracovní hypotézu spojila se získaným konkrétním materiálem mnohem přesněji a exaktněji, než se to zde zatím podařilo. Myslím, že tento beze sporu správný požadavek musí dojít svého uplatnění právě prostřednictvím statisticko-sociologického rozboru.

K samotné práci byly připomínky především k celkovému pojetí účasti

pracujících na řízení podniku. Poukazovalo se, že tato otázka se chápala poněkud izolovaně, nikoliv z celospolečenského hlediska, nikoliv jako otázka celospolečenských vztahů. Tím vzniklo určité přecenění přímé účasti pracujících na úkor centrálního řízení, jež se pojímalo jako nějaký průvodní problém odborného rázu. V důsledku toho se vlastně zužoval a ochuzoval samotný problém zkoumání. Nejen přímá účast pracujících na řízení podniku, ale stejně i centrální řízení je v socialistické společnosti výrazem vůle mas. Centrální řízení je vlastně vyjádření vůle pracujících v koncentrované, společensky shrnuté a utříděné podobě. Přímá účast pracujících i centrální řízení tvoří tak dvě formy dialektického vývoje jediného procesu celospolečenského řízení, jež je syntézou centralismu a iniciativy mas. Z tohoto hlediska byly zásady k provádění reorganizace v roce 1958 špatně pochopené zejména v tom smyslu, že se prakticky centrální řízení postavilo do přímého mechanického protikladu k decentralizaci (čím větší decentralizace, tím menší pravomoc centrálního řízení), zatímco vývoj měl jít zcela opačným směrem: čím větší decentralizace, tím větší účinnost centrálního řízení.

Poněkud zúžený pohled na problematiku účasti pracujících na řízení podniku byl rovněž hlavní příčinou, že průzkum byl více zaměřen na to, jak si pracující určitého závodu uvědomují úkoly souvisící s účastí na řízení a jak se snaží tuto účast realizovat. Celkem se však nepodařilo zaměřit se na problémy, které souvisí v dnešní době s neaktuálnějším úkolem zvědětit řízení našeho národního hospodářství: na skutečný, efektivní podíl účasti pracujících na řízení, jak tato účast působí na rozvoj výrobních sil, na nebezpečí formalismu a deformace této účasti, kdy např. velká různost forem určitých akcí a jejich vzájemné prolínání účast pracujících na řízení fakticky snižuje (jako doklad posledního uváděl se příklad, kdy vyhodnocení podniků a závodů podle toho, kolik závazků slavnostně vyhlásily k jednotlivým významným dnům způsobuje brzdění a rozměňování iniciativy, pracujících, neboť podnik či závod, aby byl schopen ke všem těmto dnům vyhlásit závazky a nebyl hodnocen hůře než ostatní podniky a závody, nechává si „rezervy“).

*

Závěrem můžeme shrnout, že diskutovaná práce představuje maximum toho, co bylo možno za dané situace vytěžit. Autoři se vyhnuli nesprávnému oddělování sběru empirického materiálu od teoretických zobecnění, snažili se při průzkumu vycházet z jednoty obou těchto momentů a dokázali, že progresivní vývoj průzkumu může mít jediné touto cestou. Na druhé straně bylo ovšem nad jejich síly překonat všechny objektivní potíže: celkové zaostávání na poli sociologických průzkumů, nedostatek původních i přeložených prací, o které by bylo možno se opřít. Situaci ještě zhoršovalo to, že se nepodařilo zajistit spolupráci s ostatními pracovníky na úseku společenských věd, zejména z politické ekonomie a psychologie.

Průzkum dále jasně potvrdil, že úroveň monografických studií je přímo závislá na existenci statisticko-sociologického rozboru daného tématu a dále na tom, do jaké míry se jí podařilo tento rozbor konkretizovat, doplnit a prohloubit. Ne-

dostatek takového rozboru mělo konec konců vliv i na celkové zhodnocení situace v ČKD Sokolovo, na malou kritičnost a na to, že užitečnost této studie pro samotný podnik nebyla ještě větší.

Velmi kladně je třeba ocenit to, že všichni pracovníci výzkumu se opírali o stranickou a odborovou organizaci a že průzkum nebyl prováděn odtrženě od vedení závodu a od názorů nejvyspělejších komunistů a odborníků. Na druhé straně bude třeba v budoucích průzkumech více využívat metody zúčastněného výzkumu, kdy průzkumníci po určitou dobu přímo dělají v tom oboru a prostředí, které zkoumají (pracují jako tovární dělníci apod.). Tak se objeví věci, které žádný nezúčastněný sociolog nemůže odhalit. Tím se zároveň získá správný přístup k zápisům, ke schůzím a k dotazům, které se provádějí a ze kterých mohou často vycházet věci velmi zkreslené, neboť lidé často nadsazují nebo i zatajují z jakýchkoliv příčin, někdy i velmi malicherných.

Provedeným průzkumem podstatně vzrostly nároky na všechna budoucí sociologická šetření, což je dobrý zjev. Nyní půjde o to, navázat na všechny kladné výsledky v co nejhojnějším počtu; aby se sociologické průzkumy a šetření staly běžným zjevem a ne bílou vránou; aby pomáhaly naší straně a vládě v řídicí práci, aby podstatnou měrou přispěly ke zvýšení vědeckosti řízení.